

Kemalpaşazâde'nin Mâhiyet Teorisi

Mahmut ŞİMŞAT

Ankara 2024

Yazar Hakkında | About the Author

Mahmut ŞİMŞAT

1990 yılında Bitlis-Tatvan'da doğdu. 2015 yılında Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden mezun oldu. 2019'da Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Felsefesi alanında yüksek lisansını, 2024'te Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde İslam Felsefesi alanında doktorasını tamamladı. Çeşitli yayınlarda makale ve bildirileri bulunan yazar, Mantık, İslam Felsefesi, Türk İslam Düşüncesi, Epistemoloji ve Metafizik alanlarında çalışmaktadır. Arapça ve İngilizce bilmekte olup, evli ve iki çocuk babasıdır.

Was born in 1990 in Bitlis-Tatvan, Turkey. He graduated from Van Yüzüncü Yıl University's Faculty of Theology in 2015. He completed his master's degree in Islamic Philosophy at Marmara University Institute of Social Sciences in 2019 and earned his doctorate in the same field from Ankara Yıldırım Beyazıt University Institute of Social Sciences in 2024. The author has published articles and papers in various journals and works in the fields of Logic, Islamic Philosophy, Turkish Islamic Thought, Epistemology, and Metaphysics. He is fluent in Arabic and English, married, and the father of two children.

Kitap Hakkında

Kemalpaşazâde'nin Mâhiyet Teorisi

Aristoteles'in (MÖ 384-322) mantık ve tanım teorisi ekseninde şekillenen mâhiyet teorisi, İbn Sînâ (ö. 428/1037) ile nesnelere özsel hakikatleri ve varlık arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Müteahhirûn döneminde mâhiyet teorisi, mantık, kelâm ve tasavvuf bağlamında ele alınmış, ancak tartışmalar genellikle varlık kavramına odaklanarak mâhiyetin bağımsız incelenmesi ihmal edilmiştir. Felsefi, kelâmî ve tasavvufî geleneklerin mâhiyet yaklaşımlarının birbirine karışması, mâhiyetin neliğine dair bilgileri bulanıklaştırmış ve sistematik bir şekilde ele alınmasını engellemiştir. Kemalpaşazâde (ö. 940/1534) ise, farklı ekollerin görüşlerini netleştirerek Osmanlı düşüncesinde mâhiyet problemini derinlemesine incelemeyi amaçlamıştır.

Bu çalışmada, Kemalpaşazâde üzerinden mâhiyet meselesine yoğunlaşarak önceki teşebbüslerin rasyonel temeli ve ilkeleri gerekçeleriyle açıklandı. Bu çerçevede, mâhiyet konusunda geçmiş düşünürlerin yaklaşımları değerlendirildi, İslam düşünce geleneklerinin sentezinde ortaya çıkacak problemler eleştirel yöntemle incelendi. Meşşâî düşünce çerçevesinde filozofların mâhiyet görüşleri ve kelâm geleneklerindeki mâhiyetle ilişkili kavram ve meseleler irdelendi. Kemalpaşazâde'nin risaleleri üzerinden mâhiyet teorisi kapsamlı bir şekilde ele alınarak, ilgili kavramlar, meseleler ve özgün görüşler sistematik halde sunulmaya çalışıldı.

Kemalpaşazâde'nin mâhiyet teorisi üzerine derin analizler yaptığı ve onun felsefe, kelâm ve tasavvuf arasında bir sentez kurma girişimi gözlemlendi. Kemalpaşazâde, İbn Sînâcı çizgide varlık ve mâhiyet arasındaki ilişkiyi daha netleştirerek bu alanda özgün bir teori inşa etmiş, yeni kavramlar üreterek Osmanlı düşünce dünyasına önemli katkılarda bulunmuştur. Nihayetinde, mâhiyetin metafiziksel boyutunu daha sağlam temellere oturtmuş ve İslam düşüncesinde mâhiyetle ilgili problemlerin sistematik bir çözümüne zemin hazırlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Mantık; İslam Felsefesi; Mâhiyet; Vücûd; Metafizik; Kemalpaşazâde; Osmanlı Düşüncesi

About the Book

Kemalpashazâda's Theory of Quiddity

The theory of quiddity, shaped within the framework of Aristotle's (384–322 BCE) logic and theory of definition, was further developed by Avicenna (Ibn Sīnā, d. 428/1037), focusing on the relationship between the essential realities of objects and existence. In the post-classical (*muta'akhhirūn*) period, the theory of quiddity was addressed in the contexts of logic, theology (*kalām*), and mysticism (*taṣawwuf*). However, discussions generally concentrated on the concept of existence, neglecting the independent examination of quiddity. The blending of philosophical, theological, and mystical traditions in their approaches to quiddity obscured the clarity of knowledge about its nature and hindered its systematic treatment. Kemalpashazâda (d. 940/1534), however, aimed to clarify the perspectives of various schools and deeply investigate the problem of quiddity within Ottoman thought.

This study focuses on the issue of quiddity through Kemalpashazâda, explaining the rational foundations and principles of earlier attempts with their justifications. Within this framework, the approaches of previous thinkers on quiddity were evaluated, and the potential problems arising from the synthesis of Islamic intellectual traditions were critically examined. The perspectives of philosophers within the framework of Peripatetic thought, as well as the concepts and issues related to quiddity in theological traditions, were analyzed. Kemalpashazâda's treatises were comprehensively examined to present the theory of quiddity, systematically addressing related concepts, issues, and his original views.

Kemalpashazâda is observed to have conducted profound analyses on the theory of quiddity, striving to establish a synthesis between philosophy, theology, and mysticism. Following Avicennian principles, he clarified the relationship between existence and quiddity, constructing an original theory in this field. By introducing new concepts, he significantly contributed to Ottoman intellectual thought. Ultimately, he provided a firmer metaphysical foundation for quiddity and laid the groundwork for systematically addressing the problems related to quiddity in Islamic thought.

Keywords: Logic; Islamic Philosophy; Quiddity; Existence; Metaphysics; Kemalpashazâde; Ottoman Thought

ÖN SÖZ

İslam felsefesi, mantık, kelâm ve tasavvuf gibi disiplinlerle iç içe geçmiş zengin bir düşünce geleneğini temsil etmektedir. Bu geleneğin önemli figürlerinden biri olan Kemalpaşazâde, hem kelâmî hem de felsefî meseleleri eserlerinde derinlemesine ele almış ve özellikle mâhiyet kavramına dair yaptığı özgün katkılarla dikkat çekmiştir. Elinizdeki çalışma, Kemalpaşazâde'nin mâhiyet teorisini, Osmanlı düşünce dünyasındaki şekillenişini ve diğer İslam düşünürleriyle olan ilişkilerini analiz etmeyi amaçlamaktadır.

Araştırmamız Kemalpaşazâde'nin düşüncelerini Seyyid Şerîf Cürcânî, Fahreddîn Râzî, Nasîruddîn Tûsî ve Ali Kuşçu gibi önemli isimlerin görüşleriyle karşılaştırarak değerlendirmektedir. Bu kapsamda söz konusu düşünürlerin mâhiyet kavramına yaklaşımları, Kemalpaşazâde'nin teorik tartışmalardaki yerini ve bu görüşlere yönelttiği eleştirilerin niteliğini anlamayı kolaylaştırmaktadır. Çalışmada izlenen açıklayıcı ve yorumlayıcı yöntemler, bu filozofların fikirlerinin karşılaştırmalı olarak analiz edilmesine olanak sağlamış ve mantık ile metafizik bağlamında mâhiyetin incelenmesi yoluyla İslam felsefesindeki bu temel kavram hakkında daha derin bir kavrayış sunmayı amaçlamıştır.

Kemalpaşazâde, mâhiyet problemlerinin tamamını kuşatan müstakil tek bir eser kaleme almamış olmasına rağmen, çeşitli eserlerinde mâhiyetin farklı yönlerini ele almış ve kendisinden önceki düşünürlerin görüşlerine eleştirel yaklaşımlar geliştirmiştir. Bu araştırma, onun felsefî mirasını ve mâhiyet üzerine özgün katkılarını, eserlerinden yapılan alıntılar ve tartışmalarla detaylı bir şekilde incelemektedir. Kemalpaşazâde'nin eserlerinde kelâmî, mantıkî ve tasavvufî unsurların bir arada yer aldığı çok katmanlı yapılar, onun mâhiyet anlayışının derinlemesine bir şekilde incelenmesini zorunlu kılmaktadır. Bu sebeple Kemalpaşa-

zâde'nin düşüncelerini şekillendiren İslam filozoflarının, kelâmcıların ve mutasavvıflarının görüşleri de dikkate alınmıştır. Ancak çalışmanın esas amacı, Kemalpaşazâde'nin özgün mâhiyet anlayışını ortaya koymak ve bu anlayışın Osmanlı düşünce dünyasındaki etkilerini kapsamlı bir biçimde değerlendirmektir. Dönemin diğer düşünürleriyle olan fikir alışverişleri ve metinler üzerinden gerçekleştirilen analizler, Kemalpaşazâde'nin teorik tartışmalarındaki yerini daha iyi anlamamıza olanak tanımıştır.

Bu çalışma, Kemalpaşazâde'nin mâhiyet teorisini ve bu teorisinin İslam düşüncesindeki evrimini anlamak isteyen araştırmacılara bir perspektif sunmayı amaçlamaktadır. Eserin, Kemalpaşazâde'nin felsefi mirasını ve Osmanlı düşünce dünyasındaki yerini anlamak isteyen okuyucular için önemli bir katkı sağlayacağı umulmaktadır. Şunu da belirtmek isteriz ki Kemalpaşazâde'nin Osmanlı uleması üzerindeki ve sonraki dönemlerdeki doğrudan etkisinin geniş bir perspektiften incelenmesi, kapsamlı bir araştırma süreci gerektirdiğinden, ilgili çalışmaların gelecekte ele alınması uygun görülmüştür.

Bu kitap “Kemalpaşazâde'nin Mâhiyet Teorisi” adlı doktora tezimizin gözden geçirilmiş hâlidir. Çalışma sürecimde değerli katkılarını sunan birçok kişi ve kuruma teşekkür etmek isterim. Öncelikle, tez sürecinde sürekli rehberlik eden ve çalışmanın kitap hâline gelmesine yönelik teşvik ve destekleriyle sürece kıymetli katkılarda bulunan muhterem hocam Prof. Dr. Murat Demirkol'a derin şükranlarımı arz ederim. Ayrıca, çalışmaya eleştirileri ve katkılarıyla derinlik kazandıran kıymetli hocalarım Prof. Dr. Nuri Adıgüzel, Prof. Dr. Hasan Akkanat, Prof. Dr. Eyüp Bekiryazıcı ve Prof. Dr. İsmail Köz'e teşekkür ederim.

Araştırmam sırasında kaynaklara ulaşmamı kolaylaştıran ve fikir alışverişiyle çalışmama zenginlik katan Prof. Dr. Mehmet Aydın, Prof. Dr. Necmi Derin, Prof. Dr. Ömer Türker, Prof. Dr. Kemal Sözen, Prof. Dr. M. Cüneyt Kaya, Prof. Dr. Ali Kürşat Turgut, Prof. Dr. Şamil Öçal ve Doç. Dr. Yunus Kaplan hocalarıma

da minnettarım. Özellikle, İbn Sîna'nın yaklaşımlarını netleştirmek sürecinde yaptığımız müzakerelerde sağladığı değerli katkılar için Dr. Abdülvahit Öz'e teşekkür ederim. Çalışmam boyunca kaynaklara erişim imkânı sağlayan İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM) ve Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi'ne de teşekkürlerimi sunarım. Bu kurumların varlığı, araştırmamın daha sağlam bir temele oturmasına büyük katkı sağlamıştır.

Son olarak, aileme, özellikle sevgili eşim Safiye Hanım'a ve değerli kızlarım Bilge ile Elif Neva'ya teşekkür etmek isterim. Onların sabır ve anlayışı olmadan bu çalışmayı tamamlamak çok daha zor olurdu. Bu eserin, İslam düşüncesi araştırmalarına katkıda bulunması temennisiyse...

Dr. Mahmut ŞİMŞAT
İstanbul/Eyüpsultan
2024

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ	7
TABLolar DİZİNİ	13
KISALTMALAR	14

GİRİŞ	15
1. Araştırmanın Konusu ve Problemleri	15
2. Araştırmanın Amacı ve Önemi	18
3. Literatür Değerlendirmesi	19
4. Araştırmanın Yöntemi	27
5. Araştırmanın Kapsam ve Sınırlılıkları	29

BİRİNCİ BÖLÜM

KEMALPAŞAZÂDE'NİN MÂHİYET ANLAYIŞININ TEMELLERİ:

MEŞŞÂÎ, MU'TEZİLE VE TASAVVUFÎ KAVRAMLAR ÜZERİNE BİR

İNCELEME	35
1.1. İbn Sînâ Felsefesinde Mâhiyet: Mantıksal ve Metafiziksel Analiz	36
1.2. Mâhiyet Kavramının İncelenmesi: İbn Sînâ, Mu'tezile ve İbnü'l- Arabî Üzerine Bir Mukayese	53
1.2.1. Mu'tezile'nin Ma'dûm Zât Kavramı	55
1.2.2. İbnü'l-Arabî Ekolünde A'yân-ı Sâbite	67

İKİNCİ BÖLÜM

MÂHİYETLE İLİŞKİLİ MESELELER VE KEMALPAŞAZÂDE'NİN

GÖRÜŞLERİ	85
2.1. Mâhiyetin Kurucuları	85
2.2. Mâhiyetin İtibarları	103
2.2.1. Mutlak, Mücerret ve Mahlût Mâhiyetler	104
2.2.2. Kurucuları Bakımdan Basit ve Mürekkep Mâhiyetler	108
2.2.3. Arazlar Bakımından Şartlı Mâhiyetler	116
2.3. Varlık-Mâhiyet İlişkisi	124
2.4. Varlık ve Kısımları	149
2.4.1. Mutlak Varlık	153
2.4.2. Hâricî Varlık	166
2.4.3. Zihnî Varlık	176

2.4.4. Nefsü'l-Emr-----	200
2.4.4.1. Mutlak Mâhiyet ve Nefsü'l-Emr İlişkisi: İbn Sîna'dan Müteahhirûn Düşünürlere-----	202
2.4.4.2. Kemalpaşazâde'ye Göre Nefsü'l-Emr ve Faal Akıl Arasındaki İlişki-----	208
2.4.4.3. Nefsü'l-Emr Bağlamında Önermelerin Doğruluk Ölçütü	213
2.5. Yokluk ve İmkânsızlık-----	223

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KEMALPAŞAZÂDE'NİN RİSALELERİNDE MÂHIYETİN İŞLENİŞİ:

ELEŞTİRİLER VE ÖZGÜN YAKLAŞIM-----	235
3.1. Mâhiyetin Mec'ûliyeti-----	238
3.1.1. Filozofların Mâhiyeti ve Mu'tezile'nin Zâtı'nın Mec'ûliyeti Arasında Fark-----	244
3.1.2. Mâhiyetlerin Yaratılışında İbdâ' ve İhtirâ Arasındaki Farklar-----	249
3.1.3. Basit ve Birleşik Mâhiyetlerin Mec'ûl Olma Durumları---	257
3.1.4. Mâhiyete Katılan Arızların Mec'ûliyetle İlişkisi-----	265
3.1.5. Nefsü'l-Emr, Hâricî ve Zihnî Düzeydeki Mâhiyetlerin Mec'ûliyet Durumları-----	271
3.2. Mâhiyet ve İmkân-----	282
3.2.1. Mâhiyetin Gerekeni Olarak İmkân-----	291
3.2.1.1. İmkânın Ezelîliği: Ezelîliğin İmkân ile İlişkisi-----	296
3.2.2. Mâhiyetin Varlık Öncesi Varlık Durumu: Leysiyet-----	315
3.2.2.1. Mâhiyetin Fâile İhtiyaç Duymasının Sebebi: Hudûs Mu? İmkân Mı?-----	318
3.2.3. Mümkün-Zorunlu İlişkisi: Mümkün Mâhiyetin Meydana Gelen Tarafının Zorunlu Olması-----	344
3.3. Varlığın Mâhiyete Ziyâde Oluşu-----	361
3.3.1. Mâhiyete İlişen Varlık Arazı ve Diğer Arazlar Arasındaki Fark-----	376
3.3.2. Varlık ve Mâhiyetin Aynılığı-----	379
3.3.3. Mâhiyetin Nefsü'l-Emr'de Varlıkla Nitelenme Sorunu: Kemalpaşazâde'nin Devvânî Eleştirisi-----	397
SONUÇ VE ÖNERİLER-----	419
KAYNAKÇA-----	425
DİZİN-----	439